

УДК 37.01+37.014.53

Биков Валерій Юхимович, директор Інституту інформаційних технологій і засобів навчання АПН України, член-кореспондент АПН України, доктор технічних наук, професор

СУЧАСНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація

У статті проаналізовано вплив процесів інтеграції, демократизації та інформатизації суспільства на розвиток та формування цілей систем освіти як в європейських країнах, так і в Україні. Розглянуто розвиток системи освіти України у напрямку європейської інтеграції, Болонського процесу, інтеграції до європейських систем освіти. Визначено та проаналізовано такі сучасні явища як єдиний освітній простір, глобальний освітній простір та відкрите навчальне середовище систем освіти, а також ключову роль інформаційно-комунікаційних технологій, яку вони відіграють у цих процесах.

Ключові слова: системи освіти, європейська інтеграція, Болонський процес, інформаційно-комунікаційні технології, єдиний освітній простір, глобальний освітній простір, відкрите навчальне середовище.

Визначаючи сучасні підходи та інструменти розвитку системи освіти, проектуючи модель освіти України у майбутньому, але, насправді, досить близькому інформаційному суспільстві, ми повинні, з одного боку, передбачувати і визначати, наскільки вітчизняна система освіти здатна відповідати потребам людини і суспільства, що розвиваються, розглядати, аналізувати й обирати альтернативи, що надають для навчання такі нові технології, які змінюють практично всі аспекти життєдіяльності людини. Водночас ми повинні усвідомлювати, що змінюючи освіту, ми змінюємо саму людину і суспільство в цілому.

Важливими чинниками та інструментами розвитку сучасних систем освіти виступають процеси інтеграції, демократизації та інформатизації суспільства, які спричиняють і каталізують відповідні процеси в освіті, будують її новий портрет – портрет системи відкритої освіти. Розглянемо, як ці об'єктивні процеси суспільного розвитку відображуються в цілях системи освіти, у будові її навчального середовища.

Інтеграція і демократизація освіти

Сучасне світове суспільство стає дедалі більш глобалізованим, інтернаціональним, готовим до конкурентної боротьби як на ринках капіталів,

енергетичних ресурсів, товарів, послуг і зайнятості, так і у сфері освіти. Яким буде суспільство майбутнього, як у ньому буде організована і здійснюватись діяльність людини, технічних і соціо-технічних систем, який рівень життя людини буде в ньому досягнутий залежить, у першу чергу, від того, наскільки освіченими будуть його члени.

Рівень розвитку освітніх систем, який досягнутий сьогодні в розвинутих країнах світу, є вагомим чинником їх інтелектуального, економічного, соціального, науково-технічного, інноваційно-технологічного і культурного розвитку, який значною мірою забезпечує цим країнам стабільність й еволюційний характер розвитку, дозволяє удосконалити життєустрій, поглиблювати демократичні процеси, поступово підвищувати духовний і матеріальний рівень мирного, творчого життя населення – головної мети прогресивного розвитку людини і суспільства.

Світові тенденції інтеграції і демократизації систем освіти, які нині яскраво просліджуються, спрямовані до цієї мети, відіграють у процесі її досягнення провідну роль.

Проте зазначимо, що коли ми будемо розглядати в цій роботі процеси інтеграції і демократизації в системі освіти, ми не будемо торкатися тих складових цих процесів, які, у цілому, є дуже важливими, але які, все ж, не є суттєвими в контексті даного розгляду (наприклад, під час розгляду процесів інтеграції ми не будемо говорити про інтеграцію змісту навчання чи інтеграцію різних форм навчальної діяльності тощо, а під час розгляду процесів демократизації – про самоврядування у студентських колективах чи участь батьків в управлінні навчальними закладами тощо).

Проблема інтеграції системи освіти України у світовий, у першу чергу Європейський, освітній простір обумовлена самим життям, стратегічною політикою України на інтеграцію в Європейське і світове співтовариство.

У рекомендаціях парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом (ЄС) від 28 листопада 2002 року зазначено, що:

- реалізація курсу на європейську інтеграцію України є невід'ємним елементом внутрішніх реформ, спрямованих на економічне зростання, підвищення рівня життя народу, розвиток демократії, становлення громадянського суспільства, забезпечення гарантій верховенства права, свободи слова, захист прав і свобод людини, зміцнення національної безпеки;

- поглиблення співробітництва з ЄС – це важливий елемент зміцнення стабільності та безпеки на Європейському континенті;

- курс на поглиблення співробітництва України з ЄС стимулюватиме проведення внутрішніх економічних і політичних реформ, сприятиме суспільному прогресу та розбудові соціально орієнтованої економіки України.

В [1] зазначається, що «успіх на шляху просування України цим курсом та надання Євросоюзу відносинам Україна – ЄС якісно нового статусу залежатиме від:

- здійснення послідовного та виваженого реформування економічної і соціальної сфер;
- ефективності процесу у наближенні законодавства України до законодавства ЄС та норм і принципів ГАТТ/СОТ;
- реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС та державами-учасниками.

Водночас, від ЄС очікується підтвердження відкритості для всіх держав континенту, які сповідують європейські цінності і готові співпрацювати заради досягнення миру, добробуту і демократії в Європі. Правомірно очікувати, що підходи до відносин ЄС з Україною передбачатимуть перспективу вступу України до цієї організації, сприятимуть динамічній інтеграції нашої держави до спільного європейського правового та економічного простору».

Це дуже важливе і велике питання, у якому є і буде багато протиріч, невирішених проблем. Їх розв'язання – не одномоментна дія. Це неперервний процес оновлення і розвитку, який притаманний не тільки системі освіти, але й суспільству в цілому.

Основними складовими загального інтеграційного процесу розвитку сучасного світу, який відображує об'єктивні тенденції його глобалізації, є процеси інтеграції: знань про людину, суспільство і природу; технологій діяльності людини, технічних і людино-технічних засобів діяльності; а також процеси інтеграції соціально-економічних і науково-технічних систем: політичних, нормативно-законодавчих, екологічних, промислового виробництва, сільського господарства, будівництва й архітектури, транспортну, торгівлі, енергетичного і матеріально-технічного ресурсного забезпечення і збереження, економічних (включаючи системи господарювання, ринки товарів, послуг і праці), міжнародної діяльності, інформаційних і телекомунікаційних (включаючи інформаційні ресурси і системи масової інформації), безпеки й оборони, культури, охорони здоров'я, спорту, туризму, соціального захисту населення, науки й освіти; а також систем управління функціонуванням і розвитком різних галузей суспільства та їх структурних елементів.

Формуючи особистісну і кадрову компоненти цих інтеграційних процесів, система освіти повинна не тільки сама бути залучена до процесів світової соціально-економічної, науково-технічної, інноваційно-технологічної і загальнокультурної інтеграції, але й стати їх каталізатором, забезпечити гармонійність, стабільність і передбачуваність їх еволюції, усвідомлення членами суспільства необхідності їх практичної реалізації. Вітчизняна освіта має увійти у світовий освітній простір, стати в ньому активним, конкурентоспроможним і продуктивним гравцем.

Водночас нині, коли світ розвивається так динамічно, ця проблема набуває особливої актуальності, від якості і темпів розв'язання якої залежить головне – чи буде вітчизняна система освіти і далі займати передові позиції у світовій педагогічній науці і освітній практиці, чи втратить досягнуте і все більше й більше громадян України будуть намагатися отримати освіту і роботу за кордоном, а про сучасний розвиток особистості годі буде й думати.

Обмежений відносно надбань вітчизняної культурної спадщини і рівня сучасних світових вимог розвиток особистості, втрата конкурентоспроможності продуктивних сил в недалекому майбутньому стануть визначальними чинниками зниження загальнокультурного рівня населення, процесів стагнації, кризових явищ в економіці країни. За таких умов Україна навіть у перспективі не зможе сподіватись на зайняття достойного місця серед розвинутих країн світу. І що абсолютно драматично для майбутнього України, вона не буде привабливою для особисто обдарованого і суспільно-активного молодого покоління, вона буде поступово втрачати інтелектуальну базу для формування національної еліти, кваліфікованої продуктивної сили.

Загальноінтеграційні процеси в системі освіти мають бути провідною вирізняльною рисою сучасного етапу розвитку освіти, стати джерелом розв'язання більшості наявних проблем її сучасного стану, забезпечити її впевнений розвиток, продуктивність і конкурентоспроможність на світовому ринку освітніх послуг.

Основними складовими загальноінтеграційного процесу розвитку освіти є процеси інтеграції:

- освітніх і освітньо-професійних стандартів (у тому числі, системи сертифікації вищих навчальних закладів і дипломів про вищу освіту, освітньо-професійних стандартів із стандартами міжнародних професійних асоціацій);
- змісту різнорівневої дошкільної, загальної і професійної освіти (включаючи позашкільну освіту);

- навчально-методичного забезпечення (у тому числі, традиційних і електронних інформаційних ресурсів);
- методів, засобів і технологій дошкільної, загальної і професійної освіти (включаючи підходи та інструменти навчання іноземних мов та ІКТ, підготовку перекладачів, створення і використання дистанційних та інших сучасних педагогічних технологій);
- методів, засобів і технологій оцінювання рівнів навчальних досягнень і професійної компетентності (включаючи принципи забезпечення рівного доступу до освітніх систем, будови кредитно-модульних систем, систем кваліфікацій і ступенів вищої освіти);
- методів, засобів і технологій післядипломної освіти (у тому числі, професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації керівників підприємств державного і приватного секторів та цивільних службовців для пріоритетних галузей розвитку і структур суспільства, забезпечення впродовж життя освіти іншим категоріям дорослого населення);
- організаційно-функціональної і структурної будови системи освіти (серед яких мережі навчальних закладів різних ступенів і рівнів акредитації та організаційних структур закладів дошкільної, загальної, професійної і післядипломної освіти);
- методів, засобів і технологій підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів освіти (включаючи учительські, професорсько-викладацькі, наукові кадри, а також кадри управління освітою, навчально-виховними закладами і науковими установами);
- методів, засобів і технологій наукової діяльності (у тому числі, сприяння спільній науковій діяльності і навчанню науковців у галузі високих технологій);
- комп'ютерних мереж навчальних закладів, наукових установ і органів управління освітою (серед яких унормування переліку сервісів та інтерфейсів користувачів, забезпечення рівного доступу до засобів і сервісів мереж, інтеграція національних комп'ютерних мереж, локальних мереж навчальних закладів і наукових установ у глобальні комп'ютерні мережі єдиного інформаційного освітнього простору);
- баз освітніх і наукових даних (включаючи забезпечення захисту і рівного доступу до ресурсів цих баз, інтеграція баз даних в єдиному інформаційному освітньому просторі);
- бібліотечної справи (у тому числі, автоматизованих інформаційних бібліотечних систем та їх інформаційних баз, забезпечення захисту інформації і рівного

доступу до сервісів цих систем і ресурсів цих баз, інтеграція баз даних і систем в єдиному інформаційному освітньому просторі);

- систем мас-медія, що пропонують освітні і науково-популярні програми;
- законодавчого і нормативно-правового забезпечення освітньої і наукової діяльності;
- економічних механізмів і процесів господарювання, функціонування і розвитку освіти і науки (включаючи інформаційно-аналітичні системи адміністративного управління освітою і наукою);
- систем зайнятості (у тому числі, забезпечення мобільності вчителів, випускників, адміністраторів, учених, робітничих кадрів);
- систем статистики (серед яких унормування ключових індикаторів, що відображують стан, характер функціонування і напрями планового розвитку мережі навчальних закладів, якісної і кількісної структури їх прийомів-випусків, іншої продукції систем освіти, навчальних закладів і наукових установ, технології збирання і опрацювання даних, моніторингу освітньої діяльності, системи управління освітою на її різних організаційних рівнях).

Мова, у першу чергу, йде про міжнародну освітню та науково-технічну діяльність. Серед форм цієї діяльності, які безумовно мають продуктивно сприяти інтеграції системи освіти України у світовий освітній простір, слід підтвердити такі з них, що позитивно зарекомендували себе у попередні часи:

- взаємний обмін учнями, студентами, слухачами, викладачами і науковцями;
- реалізація спільних навчальних програм і наукових досліджень;
- здійснення спільних заходів (публікації, конференції, конкурси, змагання, інші заходи спільної освітньо-виховної, спортивно-оздоровчої, культурно-просвітницької і наукової діяльності).

Необхідно забезпечити розширення масштабів і поглибити зміст цих форм діяльності.

Разом з тим слід суттєво розвинути, а в деяких навчальних закладах і розпочати такі форми цієї роботи, які повинні осучаснити і суттєво поглибити інтеграційні процеси:

- взаємне ліцензування навчальних програм, курсів, викладацьких кадрів;
- розробку спільних освітніх і наукових проектів, що спрямовані на розвиток та інтеграцію систем освіти і науки;
- залучення вітчизняних і міжнародних спонсорів і фондів до забезпечення виконання програм і проектів (у тому числі, міжнародних), спрямованих на розвиток освіти і науки в Україні;

- впровадження принципів відкритої освіти, методів, засобів і технологій дистанційного навчання.

Розвиток ринкової економіки передбачає конкуренцію на її різних ринках. Тому в найближчі роки на ринку освітніх послуг слід очікувати значного посилення конкуренції між постачальниками цих послуг. У висновках Консультативного комітету промислових досліджень Європейської комісії Євросоюзу заявлено, що без конкурентоспроможної системи освіти не може бути конкурентоспроможної економіки. В [2] додається, що «ця теза є актуальною і для нашої країни, для підвищення добробуту наших громадян. Освіта, наука, виробництво – це ті опори, на яких має будуватися нова стратегія держави, адже освітня сфера в передових країнах давно стала основою економічного зростання: кожна одиниця затрат на освіту дає 1,7–1,9 одиниць ВВП».

Одночасно, посилення міжнародного партнерства освітніх закладів, наукових установ, органів управління освітою на фоні загально інтеграційних процесів розвитку суспільства в Україні дозволить, з одного боку, пом'якшити конкурентну боротьбу на ринку освітніх послуг, а з іншого, – надасть поштовх і забезпечить подальший розвиток вітчизняної системи освіти, вона стане більш якісною, продуктивною і конкурентоспроможною.

В [3] зазначається, що «співробітництво в освіті, якщо воно успішно реалізується, має великий потенціал. Воно може привести до створення глобальних освітніх спільнот і консорціумів, що зробить освіту доступною в якості міжнародної додаткової послуги, що оплачується усіма тими, хто в змозі собі це дозволити... Цей принцип покладений в основу глобального партнерства між рівними у різних сферах економіки і культурах».

У сфері освіти глобальне співробітництво розвивається особливо бурхливо. Нові комп'ютерні супермагістралі, супутниковий зв'язок роблять таке співробітництво більш доступним та ефективним.

Однак, слід враховувати небезпеку культурної експансії, експорту по глобальних комунікаційних магістралях освітніх програм, продукції мас-медіа, які є неприйнятними і навіть неприпустимими для мовних, освітніх і культурних традицій низки країн і цілих регіонів. Це пов'язано з «нав'язуванням» культури, що притаманна певним регіонам, країнам, етнічним групам, іншим, що сповідують інший спосіб життя, працюють за іншими правилами, дотримуються інших цінностей тощо. Це є намаганням окремих соціальних груп, країн встановити й утвердити в міжкультурних стосунках всього культурного різноманіття світу домінуючої культури, відносин домінування [4].

Встановлення відносин домінування суперечить тій сучасній тенденції розвитку світового суспільства, яка сьогодні спрямована не в бік глобалізації культур, а стійко

націлена на етнічну і культурну ідентифікацію, на захист національних традицій, на культурну толерантність. Проте вже сьогодні можна відзначити бажання деяких великих міжнародних освітніх корпорацій, не турбуючись за можливі наслідки здійснюваної освітньої діяльності, знайти нові ринки попиту для своїх послуг, які змістовно не адаптовані до аудиторії з певною культурою. У [5] зазначається, що «світ останнім часом невпинно змінюється. Визначальним чинником сучасної цивілізації стала інформація й усе, пов'язане з її накопиченням, оновленням, передаванням і використанням. Але, як відомо, інформація теж є різного спрямування. Тому вкрай важливо, щоб вчитель став захисником дітей від елементів агресії, жорстокості, які нерідко пропонують інформаційні потоки».

Якщо не враховувати ці тенденції, не запобігти проявам негативного інформаційного впливу на вітчизняний освітній простір з боку небажаних закордонних освітніх і мас-медіа систем, на цьому ґрунті можуть виникнути серйозні конфлікти, у тому числі, міжнародні. Розвиток партнерських відносин й удосконалення ринку освітніх послуг слід будувати на засадах поваги до культурних цінностей різних націй і народів з урахуванням обраних цими націями і народами шляхів і темпів свого суспільного розвитку.

За останні роки освіта України зробила рішучі кроки в напрямі її інтеграції у Європейський освітній простір. Розглянемо деякі з них.

По-перше, як приклад успішного міжнародного співробітництва з інтеграції системи вищої освіти України у Європейський освітній простір слід вказати на спільну результативну діяльність міжнародних і національних урядових структур, провідних вітчизняних і закордонних університетів, основні положення якої були визначені у Лісабонській конвенції, а основні принципи – згодом сформульовані у Болонській декларації. Ця спільна міжнародна діяльність отримала назву Болонський процес. Основні принципи Болонської декларації, в основному, співпали із стратегічними напрямками розвитку освіти України, з бажанням України інтегруватись у Європейське співтовариство. Тому у 2005 році Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу і планує у 2010 році запровадити його основні принципи в повному обсязі.

Відповідно до основних принципів Болонської декларації в рамках досягнутих з Європейською комісією ЄС домовленостей Україна планує до 2010 року запровадити у вищій освіті системи академічних кредитів, аналогічних системі ECTS (Європейська кредитно-трансферна система). Саме цю систему розглядають як засіб

підвищення мобільності студентів під час переходу з однієї навчальної програми на іншу, включаючи програми післядипломної освіти. Передбачається, що ECTS буде відігравати роль вагомого багатоцільового інструменту сучасного етапу модернізації освітніх систем, стане не тільки засобом забезпечення мобільності тих, хто навчається, але й буде активно сприяти формуванню єдиної двоступеневої системи вищої освіти, реформуванню й удосконаленню навчальних програм, уніфікації систем оцінювання навчальних досягнень, професійної компетентності, забезпечить умови щодо міжінституціонального і міжнародного визнання проміжних результатів навчання і сертифікатів про отриману освіту тощо.

Багатолітня співпраця Європейської Комісії ЄС і 145 провідних університетів Європи дозволила сформулювати такі базові принципи, на яких ґрунтується розробка і запровадження загальноєвропейської системи кваліфікацій і ступенів [5]:

1. Філософії взаємної довіри.
2. Здатності освітніх структур до конвергенції (гармонізації) як на національному, так і на міжнародному рівнях.
3. Вираження результатів навчання не в термінах часу, а в термінах кредитів, що прив'язані до результатів у вигляді компетенцій.
4. Реальності створення загальноєвропейської системи перезарахування (обліку) і накопичення кредитів.
5. Цінності та самодостатності обох ступенів освіти: як ступеня бакалавра, так і ступеня магістра.
6. Погодженості в рамках загальноєвропейського освітнього простору вимог до кваліфікацій у вигляді компетенцій.
7. Відмінності термінів навчання як на першому, так і на другому ступенях освіти не більш, ніж на 25 %.
8. Обмеженості шкали оцінювання кредитів: програми бакалаврського рівня – від 180 до 240 кредитів, програми магістерського рівня – від 90 до 120 кредитів; кількість кредитів у річній програмі – не більше 60.
9. Розроблення загальних і прозорих рівневих індикаторів результатів навчальних досягнень як умови порівнянності структур і ступенів, як частини власне європейської структури кваліфікацій, заснованих на об'єктивних стандартах.
10. Погодженості та здійсненості цих принципів як результат політичної волі й копіткої праці всіх учасників, зокрема, у рамках програм визнання подвійних і сумісних дипломів.

По-друге, розглядаючи питання інтеграції системи освіти України в європейські освітні системи, слід вказати на роботи, які проводяться в Україні в напрямі створення національної системи оцінювання рівнів навчальних досягнень, запровадження зовнішнього незалежного тестування випускників загальноосвітніх навчальних закладів, яке викликало в суспільстві широкий резонанс. У [2] зазначається: «дієвим важелем підвищення ефективності системи освіти є зовнішнє незалежне оцінювання результатів діяльності усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Воно передбачає об'єктивну оцінку підвищення якості середньої освіти, забезпечення доступу до вищої освіти та створення передумов для входження України у європейський освітній простір... Експерти оцінюють зовнішнє тестування як реальні кроки до прозорості випускної/вступної компанії, до справжньої неперервності середньої і вищої освіти». У процесі створення і впровадження системи зовнішнього незалежного тестування необхідно було врахувати наявний закордонний досвід, специфіку стану і завдань розвитку вітчизняної освіти та забезпечити сполученість і сумісність національної системи з аналогічними європейськими системами. У 2006 році Міністерство освіти і науки України разом з Українським центром оцінювання якості освіти провело (у пілотному режимі) в 178 пунктах зовнішнє оцінювання навчальних досягнень 41818 випускників загальноосвітніх навчальних закладів з української мови, математики та історії. Загалом, результати пілотного тестування показали правильність обраних підходів, заклали необхідні умови для його широкого поширення в освітній практиці. Разом із тим ці результати засвідчили «потребу в реальній модернізації навчального процесу з математики і природничих дисциплін, у запровадженні навчальних технологій, спрямованих на розвиток особистості школяра» [2].

По-третє, у 2007 році Україна планує вперше взяти участь у міжнародному порівняльному дослідженні якості математичної і природничої освіти школярів 4-х і 8-х класів, що здійснюватиметься за проектом TIMSS – найбільш масштабного міжнародного проекту в галузі освіти, у межах якого буде досліджуватися якість освіти школярів у 67 країнах світу. У [2] зазначається, що: «участь у міжнародних моніторингових дослідженнях – це не разова акція міністерства. Президент України, уряд поставили завдання не лише брати участь у таких дослідженнях, а й створити у країні моніторингову систему якості освіти». Безумовно, такий підхід сприятиме успішній інтеграції системи освіти України у світовий освітній простір, забезпечить її випускникам підвищення мобільності і конкурентоспроможності на ринку праці.

По-четверте, з часу приєднання України до Болонського процесу Міністерство освіти і науки України ініціювало питання щодо формування нового переліку галузей

знань, бакалаврських програм і програм професійного спрямування замість чинного Переліку напрямів і спеціальностей підготовки як ще один крок на шляху до інтеграції в систему освіти Європи. «У новому варіанті Переліку спеціальності „Початкове навчання”, „Дошкільне виховання”, „Технологічна освіта (трудове навчання)” виокремлено у бакалаврські програми, а підготовка вчителя загальноосвітніх предметів буде здійснюватися за відповідними бакалаврськими програмами професійного спрямування класичних університетів. Мета змін полягає у тому, щоб підвищити якість підготовки вчителя, наблизити її рівень до європейських вимог та урівноважити статус випускників педагогічних і класичних університетів» [2].

Це далеко не повний, але вражаючий перелік реальних кроків, які за останні роки рішуче і послідовно здійснюються в системі освіти України на шляху її інтеграції до Європейського освітнього простору.

Проте успішна інтеграція системи освіти України у світовий освітній простір є неможливою без розвитку демократичних процесів в освіті, наближення стану демократії (її внутрішньосистемних механізмів і зовнішніх проявів) до рівня, що досягнутий у системах, з якими вона інтегрується. Цьому має сприяти не тільки виконання зазначених вище інтеграційних заходів, а, багато в чому, впевнене і наполегливе утвердження в освіті принципів та широке впровадження в усі її гілки механізмів та інструментів свободи вибору, формування в освітньому середовищі толерантних відносин, які притаманні нині системам освіти країн з розвинутою демократією.

У [2] зазначається: «Демократизація суспільства спонукає до підвищення рівня готовності громадян до відповідального і свідомого вибору, здатності до толерантного розв'язання конфліктних ситуацій... Необхідність своєчасного і правильного реагування на виклики епохи потребує нової парадигми освіти. На відміну від традиційної освітньої моделі, що базується на пріоритеті простого засвоєння і відтворення інформації, головною метою навчання у XXI столітті стає всебічний розвиток людської особистості як рівновеликої цінності. Демократичне спрямування навчання дає людині можливість підготуватися до життя у швидкоплинних змінах соціокультурних умов і професійної діяльності».

Отже, розвиток демократичних процесів в освіті не тільки спричинений необхідністю її інтеграції у світовий освітній простір, загальною тенденцією демократизації суспільного життя в Україні і світі, але і є вагомим чинником, що забезпечую цю інтеграцію.

Таким чином, інтеграція і демократизація освіти виступають як важливі чинники, як сучасні інструменти розвитку системи освіти в Україні. Обидва ці чинники є взаємообумовленими, спираються, передбачають і взаємодоповнюють один одного.

Немає сумнівів, що збалансована реалізація всього спектру завдань, пов'язаних з інтеграцією системи освіти України у світовий освітній простір, демократизацією її внутрішньої і зовнішньої діяльності, дозволять підняти рівень системи освіти України на рубежі сучасних міжнародних вимог, створити умови для розвитку особистості, формування конкурентоспроможних продуктивних сил України і, тим самим, забезпечити прогресивний поступ, цілеспрямоване і впевнене приєднання України до лав розвинених країн Європи і світу.

Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище

Відкрита освіта та її відкриті педагогічні системи передбачають використання відкритого навчального середовища, формування його засобів і технологій. Розглянемо, яким чином принципи відкритої освіти відображуються у концептуальній моделі її навчального середовища, які засоби та технології його будують.

Доступна для учасників навчально-виховного процесу якісна і кількісна різноманітність компонент навчального середовища (можлива для використання різноманітність компонент навчального середовища, які можуть бути застосовані в навчально-виховному процесі) визначають його потенційний дидактичний простір.

У такому розумінні, традиційне навчальне середовище (НС), що існує і функціонує на рівні навчального закладу, назвемо тут *закритим навчальним середовищем*. Таке НС є обмеженим щодо складу і структури своїх компонент і тому має обмежені дидактичні можливості. Зокрема, закрите НС передбачає використання відносно вузького спектру матеріальних засобів навчання, інформаційних навчальних ресурсів і педагогічних технологій, обмеженого складу викладацького персоналу та освітнього мікросоціуму, навчальних приміщень тощо. Окрім цього, закрите НС виявляється практично непридатним щодо екстериторіального залучення до навчально-виховної діяльності окремої людини інших учнів і викладачів, що навчаються і працюють поза межами навчального закладу, у якому ця людина навчається. У непоодиноких випадках, така можливість з педагогічної точки зору є доцільною і навіть необхідною.

Реалізація у процесі побудови педагогічних систем принципів відкритої освіти, використання сучасних методів і засобів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дозволяють суттєво розширити потенційний простір НС, забезпечити формування і

використання *відкритого освітнього простору*, у якому доступне для учасників навчально-виховного процесу НС не обмежується наявною в певному навчальному закладі множиною його різноманітних компонент.

Це, у першу чергу, стосується доступної якісної і кількісної множини ресурсів, які стають можливими для застосування в навчально-виховному процесі завдяки розподіленим автоматизованим банкам даних і знань та обчислювальним ресурсам, що пропонуються і підтримуються в комп'ютерних мережах (корпоративних, континентальних, Інтернет), комунікаційних можливостей цих мереж.

Такі можливості визначають новий, розширений компонентний склад НС, що створює потенційні умови для суттєвого поліпшення інформаційно-ресурсного забезпечення змісту освіти, який має опанувати людина в процесі навчання, розширення спектру навчальних засобів і педагогічних технологій, що можуть бути ефективно застосовані в навчально-виховному процесі. Ці розширені, додаткові (відносно закритого НС) можливості його компонентного складу виражаються у властивостях нового НС, яке назвемо тут *відкритим навчальним середовищем*.

Сучасне відкрите НС є потенційно необмеженим щодо обсягу ресурсів, які можуть бути застосовані в навчально-виховному процесі, чисельності користувачів, які можуть використовувати його засоби і технології, а тому і кількості учнів, які можуть бути спільно залучені до розв'язування єдиного дидактичного завдання. У такому НС створюються додаткові умови для реалізації різних цілей, стратегій і траєкторій навчання і виховання людини, для забезпечення адаптації компонент НС до індивідуальних можливостей і потреб учнів. Іншими словами можна сказати, що відкрите НС, у цілому, суттєво «збагачує» дидактичні можливості педагогічних систем, підсилює їх «дидактичну спроможність», що є безперечною позитивною ознакою відкритого НС.

З іншого боку, практична необмеженість відкритого НС відкриває шляхи впливу на учнів певних негативних складових відкритого НС. Завдяки цій необмеженості утворюється деякий потенційний надлишок відкритого НС щодо досягнення конкретних навчально-виховних цілей. Ці шляхи і цей надлишок можуть суттєво «зашумляти» необхідне з педагогічної точки зору НС, «викривляти» дидактичний простір відкритих систем освіти. Така негативна можливість передбачає допустиму і розумну (без втрати цілісності НС і доцільної варіативності його будови, необхідності виконання частих трудомістких дій з його реструктуризації, синтезу і декомпозиції) мінімізацію якісної і кількісної різноманітності складу і структури НС відповідно частковим цілям навчання і

виховання, змістовно-функціональній спрямованості навчально-виховного процесу і фінансово-енергетичним та іншим можливостям освітньої системи.

Це, передусім, стосується розумного обмеження доступу учнів до електронних інформаційних ресурсів і медіа засобів, формування і доступ до яких сьогодні суттєво спростився, законодавчо достатньою мірою не відрегульований, а зміст – непоодинокі є педагогічно не виваженим.

Це дуже важливе питання, так як реакція учня на НС, на інформаційні ресурси, яке воно йому пропанує, може бути неоднозначною. Ті чи інші інформаційні ресурси можуть викликати в учня реакцію їх відторгнення або блокування, а можуть привести до переоцінювання своїх цінностей. Одні з них можуть викликати в учня підйом духовних сил, а інші – привести до повної втрати його інтересу до навчання. У свою чергу, активний вплив на особистість учня інформаційних ресурсів відкритого НС може подавляти самостійність учня і тим самим знижувати ефективність навчально-виховного процесу, а може стимулювати його навчальну діяльність і тим самим сприяти його прогресивному розвитку.

Ці протиріччя можуть бути деякою мірою «пом'якшені» за рахунок виваженого з педагогічної точки зору використання інформаційних ресурсів відкритого НС, а також завдяки відповідній підготовці учня до впливу на нього з боку цього НС. Оскільки контентне наповнення значної частини відкритого НС здійснюється поза участі і контролю системи освіти, часткове зняття цих протиріч лежить на вчителів, на методичних працівниках і організаторах освіти. Ось чому інформаційні ресурси відкритого НС, які планується використати в навчально-виховному процесі, повинні бути попередньо «відфільтрованими» (наприклад, засобами навчальних локальних комп'ютерних мереж або засобами Інтранету) відносно педагогічних уподобань викладача, освітньої політики і цінностей суспільства. Слід також навчити учня критично і виважено відноситись до того, що пропонує відкрите НС.

У сучасних умовах глобалізації світових процесів соціально-економічного розвитку суспільства роль відкритого НС виконує так званий *глобальний освітній простір* (ГОП), сутність якого спрямована на реалізацію в освітньому середовищі основних принципів відкритої освіти. Поділяючи цей погляд, можна вважати, що відкриті педагогічні системи в цілому входять до складу ГОП, складають його частку, утворюючи в цьому просторі підпростір засобів і технологій інституціональної системи освіти.

Однак, ще раз підкреслимо, що, уявляючи собою за своєю суттю відкрите НС, ГОП суттєво (реально і/або потенційно) впливає (може впливати) на процес і результати

навчання і виховання людини в навчальному закладі. Як ми вже зазначали, поряд з безумовним і помітним позитивним впливом цього простору на діяльність педагогічних систем, цей вплив в деяких, на жаль, непоодиноких випадках реальної освітньої практики, носить негативний характер, іноді суттєво знецінюючи і навіть унеможливаючи зусилля навчального закладу і системи освіти в цілому щодо досягнення визначених цілей навчання і виховання. Враховуючи практичну необмеженість ресурсного наповнення ГОП, його нескоординований з певними навчальними цілями і неконтрольований з боку освіти вплив на учня (який може набувати агресивні форми), позитивний характер освіти людини, цей вплив негативний визначально відчувається людиною впродовж усього її життя.

Останнім часом, переважно в зарубіжній літературі, почав вживатись термін *єдиний інформаційний простір системи освіти* [6, 7]. Наведемо наше розуміння спільного і різниці між поняттями ГОП і єдиний інформаційний простір системи освіти (ЄІПСО), що є основою для тлумачення їх сутності і коректного вживання [8, 9].

Поняття такого явища як ГОП підкреслює і передбачає (аналогічно глобальній комп'ютерній мережі Інтернет, розвиток якої як раз, в основному, і сприяв виникненню ГОП) масштабність і світовий характер його існування і використання (за географічними ознаками і територіальній розподіленості), практичну необмеженість обсягу і цілей застосування його інформаційних ресурсів і сервісів, які відбивають сучасні уявлення людства про об'єкти і процеси об'єктивного світу, потенційну наявність в цьому просторі мережевих електронних ресурсів, які застосовуються (можуть застосовуватись) в процесі навчання і виховання як в інституціональній освіті, так і в самоосвіті людини поза межами системи освіти. У ГОП, як правило, застосовуються уніфіковані процедури доступу до його інформаційних ресурсів і сервісів.

У цілому, ГОП існує і розвивається в інформаційному суспільстві, передбачає використання його базових ІКТ, орієнтується на задоволення потреб відкритої освіти. Тому поняття ГОП вбирає в себе, базується на основних ідеях побудови інформаційного суспільства і відкритої освіти, зокрема.

Поняття ЄІПСО теж несе в собі ознаку масштабу свого існування і застосування і також, як ГОП, включає в себе ознаки базової технології інформаційного суспільства, особливості свого використання у процесі побудови систем відкритої освіти. Ці ознаки поєднують поняття ЄІПСО і ГОП.

Разом з тим поняття ЄІПСО несе в собі додаткову, відрізняльну від ГОП свою ознаку, яка спричинена наявністю в ЄІПСО спеціально створених і цілеспрямованих на

освітні цілі однотипних (однакових або наближених за структурованим змістом і технологіями застосування) мережових електронних ресурсів. Існування таких ресурсів передбачає можливість їх спільного застосування (обов'язкового або можливого) деякою категорією користувачів, відповідає на питання: для кого ці типові (без втрати апріорі передбаченої варіативності) мережові електронні ресурси були створені, передбачаються для спільного використання. Як правило, ці ресурси створюються і застосовуються в інституціональній системі освіти. Окрім того, ЄПСО передбачає і забезпечує нормалізацію і стандартизацію створення мережових електронних ресурсів, розширення масштабу та уніфікацію їх вивчення і застосування в освітній практиці інституціональної системи освіти.

Таким чином, ЄПСО призначений для інформаційно-освітнього ресурсного забезпечення цілей навчання і виховання інтегрованої сукупності інституціональних педагогічних систем, змістовно і територіально розподілених в ГОП і призначених для відповідної категорії його користувачів.

За таким розумінням цих понять слідує, що за ознакою масштабу існування і застосування, єдності базових ІКТ ЄПСО є цілеспрямованою на завдання інституціональної системи освіти часткою ГОП. Формування в ГОП різномасштабного ЄПСО (світового, континентального, міжконтинентального, регіонального, міжрегіонального, галузевого, міжгалузевого, навчального закладу, наукової установи, виробництва, навчально-науково-виробничого комплексу, індивідуального тощо) є проявом глобалізації сучасних процесів соціально-економічного розвитку людства, інформатизації всіх сфер суспільного життя і викликаних цими явищами процесів інтеграції та інтернаціоналізації змістових і технологічних компонент освіти, демократизації її функціонування, поступового вирівнювання стандартизованих вимог (освітніх і освітньо-професійних стандартів) щодо загальноосвітньої та професійної підготовки і розвитку людини в сучасному світі. У процесі пожиттєвої освіти людина використовує (може використовувати) як можливості ЄПСО (як правило, під час отримання освіти в інституціональній системі освіти), так і можливості всього ГОП (переважно, у процесі самоосвіти).

Принцип досконалості будови НС – один з основних принципів будови і функціонування відкритої освіти – полягає у забезпеченні технологічної спрямованості і структурної відповідності НС завданням відкритих педагогічних систем.

Відповідно до цього принципу склад відкритого НС має включати: системно організовану сукупність традиційних і комп'ютерно орієнтованих засобів навчання (у тому числі, персональні комп'ютери та індивідуальні засоби електронних комунікацій

учнів, викладачів та організаторів освіти); засоби мережевого доступу, діалогу, передавання даних та захисту інформації в стаціонарних і мобільних комп'ютерних системах; протоколи мережевої взаємодії, які базуються на ІКТ, обміні даними в комп'ютерних мережах та організаційно-технологічні процедури щодо забезпечення безпечного і конфіденційного збереження, передавання і використання даних; системи мультимедія; ІКТ різного призначення; інформаційні ресурси; системне апаратно-програмне та організаційно-методичне забезпечення, що орієнтовані на задоволення потреб учасників навчального процесу.

У відкритому НС широко використовуються комп'ютерні навчальні програми різного призначення, здійснюється адресна доставка та обмін електронними інформаційними ресурсами, забезпечується дистанційне спілкування учасників навчального процесу та організаторів освіти тощо.

Завдяки відкритості НС учасники навчально-виховного процесу мають можливість самі одержувати необхідні знання, вільно користуючись практично необмеженими за обсягом інформаційними ресурсами, сучасними ІКТ. Інформаційні ресурси – бази даних і знань, комп'ютерні, у тому числі, мультимедія, навчаючі і контролюючі системи, відео- і аудіозаписи, електронні бібліотеки, разом з традиційними підручниками і методичними посібниками, створюють інформаційно-ресурсне забезпечення відкритої освіти, доступне широкій аудиторії користувачів.

Відкрите НС характеризують більш комфортні, порівняно з традиційними, умови для творчого самовираження учнів, можливість демонстрації учнями продуктів своєї творчої діяльності для всіх бажаючих, широкі експертні можливості оцінки їхніх творчих досягнень тощо.

Окремо зазначимо, що розширення потенційного простору НС шляхом формування і використання ресурсів ЄПСО і ГОП не є визначальним чинником збільшення питомих фінансових витрат на освіту окремої людини. Поряд з безумовним збільшенням таких витрат на створення транспортних систем доставляння і підтримування в актуальному стані електронних освітніх інформаційних об'єктів (переважно на рівні окремих навчальних закладів), на розробку комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання і спеціальних педагогічних технологій, на підвищення кваліфікації викладацького складу, на формування стартових знань учнів з ІКТ одночасно зменшуються сумарні витрати на розробку та підтримку таких засобів і технологій у великій кількості окремих навчальних закладів, для великої кількості учнів. На фоні створення інфраструктури інформаційного суспільства, залучення інших джерел (державних, бізнесу, міжнародних тощо) фінансового забезпечення його

формування і розвитку (а тому розвитку ЄПСО і ГОП), поступового підвищення рівня попередньої спеціальної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації викладацького складу та якості стартової підготовки учнів з ІКТ додаткові фінансові витрати, що пов'язані з формуванням і використанням в навчально-виховному процесі ресурсів ЄПСО і ГОП, розширенням потенційного простору НС будуть поступово знижуватись і стабілізуватись.

Створення і використання засобів і технологій відкритого НС є якісно новим етапом розвитку систем мережевого е-дистанційного навчання, який характеризується формуванням і реалізацією в освітньому просторі єдиної науково-технічної і освітньої політики, що базується на принципах відкритої освіти. Ось чому таке середовище створюється на основі єдиного концептуального підходу, який, зокрема, передбачає, що у цьому середовищі дотримуються міжнародні і національні стандарти щодо процедур і протоколів електронної мережевої взаємодії і що у ньому існують, підтримуються та пропонуються: створені навчальними закладами і науковими установами інформаційні навчальні, наукові та освітньо-організаційні ресурси, які структуровані за наближеними моделями і мають схоже комп'ютерне екранне відображення; інформаційні ресурси електронних бібліотек і спеціалізованих банків даних; уніфіковані засоби навігації і пошуку інформації, інші сервіси, які надають комп'ютерні мережі. Переважну більшість цих вимог та інформаційних функцій повинні забезпечити спеціальні освітні портали, які завдяки системній змістовій інтеграції інформаційних ресурсів, уніфікації сервісів комп'ютерних мереж та інтерфейсів користувачів мають із свого боку суттєво підвищити ефективність мережного електронного дистанційного навчання [10, 11].

Список використаних джерел

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабін. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.

2. Освіта в інноваційному поступі суспільства / Доповідь на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України 17 серпня 2006 року // Освіта України. – №60–61, 14 серпня 2006 року. – С. 1–21.

3. *Тиффин Джон, Раджасингам Лалита.* Что такое виртуальное обучение. Образование в информационном обществе. – М: Информатика и образование, 1999. – 312 с.

4. *Harley J. Multiculturalism / O'Sullivan T., Harley J. // Key Concepts in Communication Cultural Studies / Routledge. – London, 1994, p. 189–190.*

5. Освіта в інноваційному поступі суспільства / Доповідь на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України 17 серпня 2006 року // Освіта України №60-61, 14 серпня 2006 року. – С.1-21.

6. *Копыленко Ю.В., Позднеев Б.М.* О создании единого информационно-образовательного пространства системы вузов УМО АМ // Проблемы информатизации высшей школы. – 1996. – № 1. – С. 3–6.

7. Создание единого информационного пространства системы образования / Школа-семинар: Серия материалов под общей редакцией д.т.н., проф. Н.А.Селезневой и д.т.н., проф. И.И. Дзегеленко. – М., 3 – 5 ноября 1998 г.

8. *Биков В.Ю.* Навчальне середовище сучасних педагогічних систем // Професійна освіта: педагогіка і психологія. За ред.: І. Зазюна, Н. Нічкало, Т. Левовицького, І. Вільш. Україно-польський журнал. Видання IV. Видавництво: Вищої Педагогічної Школи у Честохові. – Ченстохова, 2004. – С. 59–79.

9. *Биков В.Ю., Жук Ю.О.* Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць / За редакцією Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 1 (5). – Харків: НТУ “ХПІ”, 2003. – С. 64–77.

10. *Биков В.Ю., Жук Ю.О., Задорожна Н.Т., Кузнецова Т.В., Овчарук О.В.* Інформаційний освітній портал «Діти України» // Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору: Зб. наук. праць / За ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атака, 2004. – С. 5–17.

11. *Биков В.Ю., Задорожна Н.Т., Омельченко Т.Г.* Сучасні підходи та принципи побудови порталів // Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору: Зб. наук. праць / За ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атака, 2004. – С. 17–44.

СОВРЕМЕННЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

УКРАИНЫ

Биков В.Е.

Аннотация

В статье проанализировано влияние процессов интеграции, демократизации и информатизации общества, на развитие и формирование целей систем образования как в европейских странах, так и в Украине. Рассмотрено развитие системы образования Украины в направлении европейской интеграции, Болонского процесса, интеграции в

европейские системы образования. Определены и проанализированы такие современные явления как единое образовательное пространство, глобальное образовательное пространство и открытая образовательная среда систем образования, а также ключевая роль информационно коммуникационных технологий, которую они играют в этих процессах.

Ключевые слова: системы образования, европейская интеграция, Болонский процесс, информационно-коммуникационные технологии, единое образовательное пространство, глобальное образовательное пространство, открытая образовательная среда.

MODERN FACTORS OF UKRAINIAN EDUCATION SYSTEM DEVELOPMENT

Bykov V.E.

Resume

Influence of integration, democratization and informatization society processes on the development and forming of education systems aims in European countries as well as in Ukraine is analyzed in the paper. It is considered the development of Ukrainian education system in direction of European integration, Bologna process, integration to the European education systems. Such modern phenomena as unified educational space, global educational space and open educational environment of education systems as well as the key role of information and communication technologies playing a great role in these processes have been determined and analyzed.

Keywords: education system, European integration, Bologna process, information and communication technologies, unified educational space, global educational space, open educational environment